

Francesc-Andreu Martínez Gallego

DIVULGANT ELS MITJANS, HISTORIANTE EL PERIODISME

Història del periodisme de Catalunya

DD.AA.

3 vols., 2017, Barcelona, Sàpiens

Sàpiens Publicacions ens ofereix un producte d'alta divulgació. Es tracta d'una editorial especialitzada en revistes en català (capçaleres com ara *Sàpiens*, *Cuina*, *Descobrir*, *Experiències*), que pertany al grup cooperatiu Som (abans Grup Cultura 03) i que, amb l'ajuda de la Generalitat de Catalunya, ha editat tres volums, d'unes 230 pàgines cadascun, amb una gran quantitat d'il·lustracions; tot plegat suma unes 800 fotografies.

La cura editorial i el tacte (físic) de l'obra, des de les cobertes d'un roig viu fins al paper setinat de les seues pàgines, no és, ni de lluny, la millor part de la seua targeta de presentació. Dirigida editorialment per Francesc Canosa, compta amb tres directores científics, un per volum —Josep Maria Figueres (UAB) el primer, Francesc Salgado (UPF) el segon i Josep Lluís Micó (URL) el tercer—, que garanteixen la tria dels autors dels diferents capítols i la cohesió dels textos. A continuació, trobem a prop de quaranta autors, la major part dels quals són historiadors amb vinculació universitària, experts en història del periodisme i la comunicació, i també algun periodista que, amb rigor i solvència, s'ha atrevit a encarar la qüestió.

Estem davant una obra força atractiva, on l'element visual, polit al màxim, esdevé hegemònic, però on els textos tenen la qualitat sintètica de la coneixença en profunditat de les monografies escrites sobre el periodisme desenvolupat històricament a Catalunya. Els tres volums tenen la mateixa estructura, amb deu capítols, cadascun dels quals incorpora quatre elements: un text, d'unes catorze pàgines, que s'ocupa de l'època o de la tipologia periodística en qüestió; una doble pàgina on es destaquen quatre personatges relacionats; una altra doble pàgina on es destaca un fet singular, de rellevància històrica especial, en el qual va participar algun mitjà de comunicació dels estudiats, i, finalment, dues pàgines més amb el títol genèric

de «La tècnica», on es posen de manifest els avenços de les tecnologies que han servit per a fabricar els mitjans de comunicació, o per a confegir el periodisme amb nous pressupostos i propòsit. És a dir, la paraula *tècnica* adopta una doble accepció: com una manera d'actuar en periodisme i com les tecnologies emprades en eixe camp. El text llarg pertany a una autoria (individual o col·lectiva), i els tres altres epígrafs («Els personatges», «Els fets», «La tècnica»), a una altra.

El primer volum, *Dels inicis a la Guerra Civil*, és el dirigit per Josep Maria Figueres, que, a més, signa el capítol desé amb el títol «La guerra del periodisme». En aquest volum, com en els altres dos, i com hem dit, els autors són, en tots els casos, especialistes en les matèries que tracten. Si més no, és cridanera l'absència d'alguna signatura. És obvi que hi ha períodes històrics o formes especialitzades de periodisme sobre els quals ha treballat i s'ha especialitzat més d'un historiador o historiadora, i que la tria per part dels coordinadors del volum, per molt que s'esforcen, difícilment hauria pogut incloure la nòmina de tots eixos especialistes. Comptat i debatut, sobta l'absència en aquest primer volum de plomes com la de Jaume Guillamet, potser el millor coneixedor de la premsa durant la revolució liberal burgesa. De fet, aquest període (el del procés revolucionari, des del 1808 fins al 1874) no hi és singularitzat. La seua presència ha estat substituïda per un magnífic capítol sobre la premsa humorística, de la mà del periodista i crític Josep Maria Cadena, que fa de pont amb un altre capítol diacrònic, el que signa Josep Lluís Gómez Mompарт sobre «La gènesi de la premsa diària», i que es concentra en allò de què l'autor és un consumat especialista, l'endegament de la premsa de masses a les acaballes del segle XIX i el primer terç del segle XX.

La combinació de capítols diacrònics («Els inicis del periodisme», «La gènesi de la premsa diària», «República de periodistes», «La guerra del periodisme») amb altres de tipus sincrònic (sobre la premsa humorística, la premsa comarcal, el revisiterisme, la premsa esportiva, el fotoperiodisme o la ràdio) és una bona elecció per a un llibre d'alta divulgació, perquè ajuda el lector no només a reconstruir l'evolució del periodisme en el vector del temps, sinó també a parar especial atenció a les tipologies periodístiques més reeixides, amb més impacte social i cultural. Corre el risc, però, de desdibuixar algun tram de la història contemporània. I, pel que fa a l'absència d'alguns especialistes, també cal dir que els autors sovint fan els seus homenatges de reconeixement a aquells que obren camins i feren aportacions substantives: Sergi Doria, que s'ocupa de les revistes il·lustrades i dels setmanaris d'actualitat, titula el seu capítol «Aparadors de la modernitat», i no podem estar-nos de pensar en el títol que Joan Manuel Tresserras posà a la seua tesi doctoral llegida en 1989 (convertida en llibre en 1993), *D'Ací i d'Allà: Aparador de la modernitat*

(1918-1936), un clàssic que estudiava la inserció rellevant del magazín en la construcció de la societat i la cultura de masses a Catalunya. El paral·lelisme és evident.

El segon volum s'ocupa de *La dictadura franquista* i el coordina Francesc Salgado, que, a més del pròleg, escriu «Nous diaris i nous periodistes», on aborda el tardofranquisme, període del qual, pel que fa al periodisme, és un dels millors coneixedors contemporanis. Un dels encerts d'aquest volum és el de no veure el franquisme com un règim extern a Catalunya. El franquisme era un règim extern a la democràcia (a la republicana, per ser més concrets), però trobà els seus bastions socials (i periodístics) a tots els indrets geogràfics d'Espanya. Si hi ha un element que ho certifique, eixe és el dels mitjans de comunicació. Ací cal veure l'enorme impacte de la ferotge depuració de la professió periodística i de l'exili sobre la tradició liberal del periodisme català, però també la participació de determinats sectors (i mitjans) locals en la construcció del règim. Així i tot, potser es passa massa de pressa sobre la qüestió del feixisme i del franquisme català representat no només en els grups autodefinits com a tals (els Agustí, Fontana, Salas, Vergés, Masoliver, Sentís, Ors, Riquer, etc.; els catalans del primer *Destino*; els catalans que escrivien amb regularitat en *Vértice*, *Escorial*, *Y* i altres revistes falangistes), sinó també en tots aquells periodistes que de grat ajudaren a la construcció del nou estat des dels mitjans de comunicació i que, més que ostantges de la censura i les consignes, en foren coadjutors. Un repàs a les bones biografies de Francesc Cambó (com la de Borja de Riquer) o al relat autobiogràfic d'Esther Tusquets, *Habíamos ganado la guerra* (2007), sempre resulta il·lustratiu.

Certament, l'obra que ací ressenyem du per títol *Història del periodisme de Catalunya*, i això imposa una delimitació geogràfica que ens impedeix veure el que el periodisme català feu en altres indrets: Cambó va organitzar i finançar una oficina de premsa i propaganda a París que va publicar butlletins informatius, i la revista *Occident*, organitzà també Ràdio Veritat, que emetia des de Roma; i, evidentment, es tractava de mitjans catalans, fins i tot en català, que pretenien el triomf del franquisme i que, a continuació, continuaren donant-li suport. D'altra banda, la delimitació inclosa en el títol, i això val per als tres volums, impedeix veure la importància que la premsa feta (en especial) a Barcelona va tindre a la resta d'Espanya o del món (pense, per exemple, en la revista *La Calle*, 1930-1931, o en *La Vanguardia* en diferents èpoques, o en *El Papus*, etc.) i, a l'inrevés, la recepció que a Catalunya es feia de la premsa editada en altres llocs.

El tercer volum porta per títol *De la Transició al segle XXI*; el coordina el valencià Josep Lluís Micó Sanz, un expert en la digitalització del periodisme actual que, per això mateix, escriu també el capítol novè d'aquest volum, «L'impuls dels pioners:

Els diaris digitals». Com en la resta de volums, el periodisme satíric, el revisterisme, el periodisme radiofònic, el fotoperiodisme i el periodisme comarcal hi tenen una gran rellevància. En aquesta ocasió ha calgut, i sembla del tot natural, incloure-hi un capítol sobre la televisió i uns altres (els de Micó i Albert Sáez) sobre la «crisi del periodisme» sobrevinguda per la conjunció de les noves tecnologies que afecten els suports clàssics del periodisme i de la crisi econòmica que minva els ingressos publicitaris dels vells i dels nous mitjans. Això fa, de nou, com s'esdevenia als volums anteriors, que la diacronia s'ocupe del principi i del final del cicle cronològic establert (en aquest cas, de la Transició i de l'actualitat), i que deixi una mica en la penombra l'etapa intermèdia. Una penombra, això sí, on tothom pot orientar-se a través dels capítols de naturalesa sincrònica.

L'alta divulgació, si pretén assolir l'excel·lència, té una condició prèvia: la producció d'una gran quantitat d'estudis monogràfics, parcials, específics, que, agafats en conjunt, permeten un coneixement profund de la matèria d'estudi, en aquest cas dels mitjans de comunicació al llarg dels últims quatre segles. Des dels anys de la Segona República, la premsa catalana ha trobat el seu lloc en els grans catàlegs bibliogràfics, i Joan Givanel Mas va dedicar tres volums de la seua magna *Bibliografia Catalana* (Barcelona, Patxot, 1931-1937) a la qüestió. Per la seua banda, Joan Torrent i Rafael Tasis publicaren en 1966, en l'editorial Bruguera, una *Història de la premsa catalana* en dos volums. Aquestes dues obres, apreciables, eren bàsicament catàlegs descriptius de les publicacions aparegudes a Catalunya —i en altres indrets de parla catalana— en català. Aquesta tasca, diguem-ne primària, és substantiva, però molt insuficient. M'explique: la catalogació, a partir de l'exhumació, és el recurs inicial de qualsevol reconstrucció, però és només el pas primer cap a l'aplicació de metodologies problematitzadores que permeten interrogar l'objecte d'estudi tot sabent que aquest proporcionarà respostes.

Diguem-ne que, abans de la dècada de 1970, la història de la premsa catalana es trobava en un estadi positivista i molt arrecerada en les publicacions escrites en català, i que d'aquesta manera postergava la importantíssima premsa (i la resta de mitjans) produïts en castellà al Principat. I dic abans de la dècada de 1970, o si es vol, de la fi de la dictadura franquista, perquè malauradament la tesi de María del Carmen García-Nieto París, de 1958, va restar inèdita. El seu títol: *La premsa diària a Barcelona del 1895 al 1900*. Es tractava d'una investigació profundament renovadora, dirigida per un dels pocs historiadors ibèrics que havien entrat en contacte amb l'escola francesa dels Annals (fundada per Marc Bloch i Lucien Febvre, i aleshores dirigida per Fernand Braudel). Era el primer treball que tancava l'era del positivisme i de l'historicisme i obria noves portes historiogràfiques.

La fundació a la Universitat Autònoma de Barcelona de la primera facultat de Ciències de la Informació a Catalunya, en 1971, marcarà la progressió dels estudis d'història del periodisme, que, a partir d'eixa data, tingueren un component fonamentalment acadèmic, més que assagístic, com havia estat freqüent en el passat. Aviat un grup de joves historiadors, Enric Marín, Joan Manuel Tresserras, sota l'impuls inicial de Francesc Espinet, construïran un marc teòric per a l'estudi de la societat de la comunicació de masses a Catalunya i es llançaran a realitzar tesis, estudis i monografies sobre la qüestió. No es tractava de concebre els periòdics o els mitjans com a institucions autònomes, amb una història interna deslligada de la història general; ans al contrari, calia incloure els mitjans de comunicació en la problemàtica històrica general i, en el cas que ens ocupa, de la consolidació del capitalisme monopolista, de les grans concentracions urbanes, del desenvolupament de la societat civil, de l'opulència del mercat informatiu i comunicatiu o de la implantació de la societat de l'espectacle. D'ací en sorgiren obres fonamentals: la de Tresserras sobre *D'Ací i d'Allà*, ja esmentada; la de Marín sobre la premsa barcelonina durant la Segona República; la de Gómez Mompert sobre la gènesi de la premsa de masses, i la d'Espinet sobre la recepció de la premsa i la resta de mitjans de comunicació a les contrades catalanes en el primer terç del segle XX.

En paral·lel, amb altres perspectives teòriques i/o metodològiques, però també capficats en la problematització històrica dels mitjans de comunicació, apareixien treballs de gran vàlua, com ara els d'Amparo Moreno, Susana Tavera, Josep Maria Figueres, Joana Gallego, Josep Maria Casasús o Jaume Guillaumet, que donaven un impuls gran als estudis de premsa catalana comarcal o no barcelonina. Alhora, Rosa Franquet, Armand Balsebre o Josep Maria Martí s'ocupaven d'investigar la radiodifusió; Pere Oriol Costa o Josep Maria Baget, la televisió.

Aquesta generació dels 70 i els 80 del segle XX consolida els estudis científics sobre el periodisme a Catalunya. Seguirà produint en les dècades posteriors i, alhora, fent una tasca d'impuls a nous estudis històrics que aniran completant un panorama ben ric. És a eixa massa d'estudis monogràfics a la qual ens referiem com a condició prèvia i *sine quan non* per poder escriure la *Història del periodisme de Catalunya*. Com hem dit més amunt, els autors dels capítols d'aquesta obra d'alta divulgació no sempre són els de la primera generació de la investigació científica sobre el periodisme català (hi són Gómez Mompert o Figueres, però no hi són Tresserras, Marín, Guillaumet, Moreno, Balsebre, etc.). En molts casos, això sí, es tracta dels seus deixebles, que han fet una tasca notable a les acaballes del segle XX i continuen fent-la ara: són els casos de Carme Ferré, Carles Santacana, Francesc Salgado, Ferran González, Marcel Mauri, Carles Pont, Núria Simelio i Josep Àngel Guimerà.

I això, amb el concurs d'altres investigadors i excel·lents divulgadors, garanteix la qualitat del conjunt. Alhora, ajuda a detectar els àmbits on la historiografia *de base* no ha treballat encara amb prou profunditat.

El tercer volum de la *Història del periodisme a Catalunya* incorpora una cronologia a càrrec d'Elena Yuste, així com un índex alfabètic, molt útil, i una necessària bibliografia, per allò d'ajudar a qui vulga saber-ne més, de cinc pàgines. Es tracta d'un bon acabament per a una obra concebuda editorialment amb gran agilitat i molt correcta des del punt de vista de la síntesi dels coneixements que a hores d'ara tenim sobre la història del periodisme fet a Catalunya.

Diu Francesc Canosa en la presentació general de l'obra que un país sense periodisme és un país sense explicació, una fugida de la realitat, sovint imposada per les circumstàncies. Utilitza un concepte que em resulta grat perquè el vaig utilitzar fa temps, el de memòria mediàtica, segons el qual una bona part de les coses que recordem (de vegades, que contem com a viscudes) són producte d'allò que hem llegit o escoltat o vist als mitjans de comunicació i que hem interioritzat i patrimonialitzat. Tant la memòria individual com la memòria social tenen un component inexcusable d'història mediàtica i, sense ella, la contemporaneïtat seria incomprendible, perquè els mitjans de comunicació són un dels seus eixos vertebradors.

El capítol final del llibre, el d'Albert Sáez, explica la disrupció digital com l'emergència de noves formes d'accés a la informació deguda a la digitalització dels continguts, la multiplicació de les xarxes de telecomunicacions i la proliferació de dispositius mòbils per accedir-hi. Noves formes que semblen deixar poc d'espai al periodisme tal com el coneixíem fins ara i que generen una sensació de final d'època i de futur incert. De fet, Sáez està convençut del fet que l'entorn digital permet organitzar la conversa cívica, la transmissió horitzontal d'informació i opinió, de manera més eficient que el periodisme industrial, i per això no només avança la fi d'eixe periodisme industrial, sinó que s'atreveix a dir que «l'emancipació del periodisme dels grans mitjans de comunicació esdevé condició necessària, que no suficient, també per a l'emancipació política dels catalans».

Al marge del contingut particularista de l'afirmació (on diu *catalans* ben bé hi podria dir *ciutadans*) i una mica mancat de conceptualització (què és l'emancipació política?), m'atreviria a dir que les paraules liminars de Canosa i les de clenda de Sáez no són del tot compatibles. L'un pretén que la memòria social estiga vinculada a uns mitjans de comunicació en els quals el periodisme de qualitat, el periodisme que incorpora el valor afegit de la verificació i la contrastació, segueix surant. L'altre, que el policentrisme emissor, bàsicament àcrata, perquè no disposa de protocols de formalització, governe la nostra emancipació futura.

A la fi, aquesta bona i luxosa obra titulada *Història del periodisme de Catalunya* acaba com havia d'acabar: amb les mateixes cabòries que els professionals del periodisme, aquells que investiguem i reflexionem sobre els mitjans i, fins i tot, els lectors i les audiències atentes, ens fem quotidianament sobre el *quo vadis* d'una pràctica antiga sense la qual és difícil entendre com hem arribat fins ací.

Com que soc un lector valencià, en poder endinsar-me en les pàgines dels tres volums de la *Història del periodisme de Catalunya*, m'ha vingut al cap la *Historia del periodismo valenciano: 200 años en primera plana* que va publicar Antonio Laguna en 1990. Una síntesi també ben construïda, ben il·lustrada, però, a diferència de la que referim ací, no tant un punt d'arribada com un punt de partida. Aquell llibre era un intent de síntesi del que sabíem sobre el periodisme valencià, però el coneixement es vinculava a les investigacions del mateix Laguna i d'un xicotet grup d'investigadors que treballaven amb ell, i a les obres pioneres de Ricard Blasco, de José Altabella, de Francesc Pérez Moragón, de Francisco Moreno o, més lluny encara, d'Enric Soler i Godes, Josep Navarro Cabanes i Lluís Tramoyeres. I vaig pensar: tant de bo una editorial a l'estil de Sàpiens Publicacions agafe la iniciativa al País Valencià de promoure una història del periodisme, perquè així podríem copsar els avanços que la investigació ha fet en aquestes contrades. Al País Valencià, els estudis superiors de periodisme aparegueren vint anys després que a Catalunya, en 1990 en la universitat privada i en 2000 en la pública. Si més no, la investigació ha avançat força. Siga com siga, el final, però, d'eixa història possible seria el mateix que hem pogut llegir: la incertesa al voltant del futur i, alhora, la seguretat que el periodisme és una part constitutiva dels règims polítics democràtics, que necessiten el *quart poder* per no esdevenir un fangar de corrupció. ☞